

METAÖKONÓMIA — TÜKÖR ÁLTAL HOMÁLYOSAN

FELEKY GÁBOR ATTILA

Sedláček, Tomáš. *A jó és a rossz közgazdaságtana: a Gilgames-eposztól a Wall Streetig.*
Fordította Garamvölgyi Andrea. Budapest: HVG, 2012, 400.

A jó és a rossz közgazdaságtana (továbbiakban: *JRK*) című könyvében Tomáš Sedláček arra vállalkozik, hogy tükröt tartson a közgazdaságtan elé, és megmutassa, hogy ez a szofisztikált matematikai apparátussal dolgozó tudomány nem hagyhatja figyelmen kívül az emberi érzelmeket, illetve azt a kulturális közeget, amelybe az általa vizsgált egyének beágyazódnak. Úgy véli, hogy „túlságosan is könnyedén hagytuk hátra azokat az erkölcsi elveket, amelyek a közgazdaságtan alapját kellene hogy adják” (*JRK*, 425), a modern közgazdaságtan hibát követ el, amikor negligálja azt az etikát, amely egyes korokban éppen hogy fontos eleme volt a gazdaságtani elmélkedéseknek.

A szerző alapvető gondolati füzére, hogy a közgazdaságtan olyan civilizációs termék, amelyet nem tudatosan hoztunk létre, és amelyet így nem is érthetünk. Mivel a régi történetekből nem csupán őseink gondolkozását ismerhetjük meg, de rámutathatunk olyan elemekre, amelyek továbbra is befolyásolják világlátásunkat, az ökonómiai gondolkodás megértéséhez szükséges a gyökerekhez való visszatérés, hiszen „sokkal több vallás, mítosz és archetípus van a közgazdaságtanban, mint matematika” (*JRK*, 24). En-

nek megfelelően szükségesnek látja annak megvizsgálását, hogy a gazdasági kérdések korábban hogyan kerültek megfogalmazásra, milyen válaszok találhatók ezekre az ősi mítoszokban, vallási tanításokban, illetve filozófiai irányzatokban, hiszen „legalább annyit megtudhatnánk saját filozófusainktól és költőinktől, mítoszainkból és vallásainkból, mint amennyit a gazdasági viselkedésre felállított, egzakt és merev matematikai modellekből” (JRK, 24). Úgy véli, hogy a modellekre épülő közgazdaságtan művelői szintén narratívák mentén dolgoznak, csupán a történetek alakultak át, tudományosodtak, illetve matematizálódtak.

A fentieknek megfelelően a mű első részében Sedláček a gazdasági világgép fejlődésének felvázolására törekszik, ennek érdekében a mítoszokban, a vallásokban, valamint a nagy gondolkodók műveiben fellelhető közgazdaságtan keresésére indul — ezt néhány fejlődési állomás vizsgálata segítségével végzi el. Úgy véli, hogy a közgazdasági alapfogalmak többsége nem a közgazdaságtanban gyökerezik, éppen ezért a gazdasági fogalmak születési körülményeinek ismerete segíthet átértékelni azt, ahogyan ezekről gondolkodunk.

A szerző vizsgálódása során hét korszakot jár körbe. Kutatását a Gilgames-eposszal kezdi, amellyel kapcsolatban olyan kérdésekre keresi a választ, hogy az egyén hol teljesedik ki, hol igazán ember az ember — a városi civilizált életben vagy a természetben —, hogy a munka és az érzelmek milyen módon akadályozzák egymást, illetve, hogy miként lehet az önérdeket a jó szolgálatába állítani. Sedláček több gazdasági kérdést is belelát a szövegbe, ezek leírásakor azonban az olvasónak az az érzése támad, hogy csupán kétségbeesetten igyekszik megelégni bizonyos gazdasági elképzelések előképét.

A következő állomást az Ószövetség szövegei jelentik. A zsidók „üzleti világgépéről” történő elmélkedésének elején kiemeli annak fontosságát, hogy a zsidó gondolkodásban az idő ciklikus felfogását leváltja a lineáris történelemfelfogás. Úgy véli, ennek köszönhetően alakulhatott ki a haladás, fejlődés gondolata. Dicséri a zsidó gondolkodás realista, „földhözragadt” jellegét, úgy véli, hogy azáltal, hogy az evilági élet fontossága is hangsúlyozásra került, és az anyagi sikerre az isteni kegy jeleként tekinthettek, a gazdasági tevékenységek vonzóbbak lettek. Fontos mozzanatnak tekinti a hősök és a természet deszakralizálását — előbbiét azért, mert a hősök egyre inkább emberiebbekké válnak, utóbbiét pedig azért, mert helyénvalóvá — és így lehetővé — vált a világ megismerése, tanulmányozása. A szombat megszentelése — úgy látja — azzal az üzenettel bír, hogy egy célt elérve meg lehet és meg is kell pihenni. Ez tűnt el a gazdaság-

ból, a folyamatos növekedés vágya miatt a növekedés öncélúvá vált. A fejlődést immár elvárjuk, a szinten tartást nem tudjuk értékelni (sőt, rendellenességnek tekintjük), a stagnálás alapvetően negatív hangzású fogalomná vált. A hét bő és hét szűk esztendő kapcsán állítja, hogy a zsidóknál fordul elő először a gazdasági ciklus fogalma, továbbá az a gondolat is megjelenik, hogy a konjunktúrák az erkölcsi viselkedésnek köszönhetőek, a gazdasági ciklus erkölcsi magyarázatot kap.

Az utazás következő állomása az ókori Görögország, ahol a költészet volt az igazság átadásának egyik legfontosabb eszköze. A költők igazsága azonban más jellegű, elvontabb, a belső összhangra fókuszál, célja így nem az agy, hanem az érzékek meggyőzése. Az igazság hordozója így lehet absztraktabb is, mint az általunk használt források. Sedláček több szerzőtől is csemegézget, mígnem eljut Xenofón időszámításunk előtt négyszáz évvel megfogalmazott gazdasági javaslataihoz, megfigyelve, hogy az *Anabaszisz* szerzője milyen gazdasági jellegű tényezőket vizsgált. Platón a gondolkodásmódunk, kérdésfeltevéseink, illetve a válaszkereséseink módjára kiemelkedő hatást gyakorló gondolkodóként mutatja be. Kiemeli, hogy gyakran nem bizonyított dolgokban hisznek közgazdászok is, modelljeik pedig szinte kivétel nélkül fikciók, mítoszok (pl. tökéletes racionalitás, önérdékkövetés, önszabályozó piacok, láthatatlan kéz), ezért fontosnak tartja, hogy a helyükön kezeljük ezeket: „Az ókori görögök fenntartással kezelték a mítoszaikat; számukra ezek hasznos kitalációk, absztrakciók, történetek voltak, amelyek *igazából* soha *nem történtek meg*, viszont arra jók voltak, hogy segítsenek elmagyarázni a dolgokat, eligazodni a világban, és sokszor még gyakorlati hasznuk is volt” (JRK, 152). Megfontolásra ajánlja azon sztoikus gondolatot, amely szerint minél kevesebb dologgal bír, minél kevesebb dologtól függ az ember, annál szabadabbnak érezheti magát. Arisztotelész a történelem első igazi szisztematikusan dolgozó tudósaként jelenik meg, aki olyan gazdasági témákban is megnyilatkozott, mint a magántulajdon védelme, az uzsora, a gazdasági tevékenységek produktív és improduktív mivolta, a pénz szerepe, továbbá a hasznosság értelmezése. Ez utóbbival kapcsolatban a legfontosabbnak azt tartja, hogy az ember a valóságban nem a hasznosságot, hanem a jót maximalizálja — értve ez alatt mindazt, amit az egyén jónak vél. Jelentős megközelítéssel a különbséget jelent ez a haszonmaximalizáláshoz képest, és a jó maximalizálása sokkal inkább gondolkodásra serkendő fogalomnak tűnik. Már csak azért is, mert míg a haszon általában rövidtávú, az egyén által elérendő cél lehet hosszú távú is. A szerző szerint a jóság és a hasznosság közé egyenlőségjelet vonó közgazdaságtan leginkább a hedonista iskolával rokonítható.

A kereszténységgel kapcsolatban a szerző fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az Új-szövetségben átlagosan minden tizenhatodik sorban gazdasági jellegű téma merül fel. Árnyalja persze ezen állítást, hogy a hegyi beszéd lelki szegényekről szóló részét is gazdaságinak tartja, hozzátéve, hogy „Jézus a feje tetejére állította a maximalizálás tételét” (JRK, 182). Sedláček tehát nem tudja teljesen levetni korunk közgazdászának szemüvegét, és ahelyett, hogy korábban rögzített szándékának megfelelően inspirációs forrásként tekintene az általa vizsgált szövegekre, esetenként a modern ökonómia értelmezési keretébe helyezi azok tartalmát.¹ De más tekintetben is eltér vizsgálódása eredetileg meghatározott irányától: nem csupán gazdasági témákról ír, hanem filozófiai eszmefuttatásokat is végez — különösen sokat foglalkozva Aquinói Szent Tamás azon gondolatával, amely szerint a rossz hiánya azzal járna, hogy számos jó sem létezne az univerzumban.

A könyv első részének utolsó fejezeteiben Descartes, Mandeville és Adam Smith munkásságáról és néhány gondolatáról elmélkedik a szerző, így a XVIII. század végénél megszakad a történelmi áttekintés fonala. Bemutatásra kerül, hogyan váltották fel a primitív mítoszokat a tudományos mítoszok, majd az egyéni vétek és a közjó viszonya kerül a vizsgálódás homlokterébe. Smith gondolatai közül a láthatatlan kéz koncepciójával² foglalkozik kiemelten a szerző, de fontosnak tartja megemlíteni, hogy *A nemzettek gazdaságának* írója erkölcsfilozófus is volt, akinek másik nagy műve, *Az erkölcsi érzelmek elmélete* olyan gondolatokat tartalmaz, amelyek árnyalják a későbbi írásában foglaltakat. Ennek megfelelően Sedláček úgy véli, hogy az önérdékkövetést feltételező modern közgazdaságtan szükségképpen „féloldalas”, hiszen szükség van az etika témakörének figyelembe vételére is.

A könyv második fele az emberi gondolkodás és világnézet egyes archetípusait kívánja feltárni. Szintén hét fejezetre osztva, különböző, egymáshoz csak igen lazán kapcsolódó gondolatok követik egymást, amelyek közül nem kevés korábban is előkerült már. Első körben a vágyak kielégíthetetlenségéről, a fogyasztás igényéről ír a szerző, kiemelve, hogy nincs telítettségi pontja az embernek, mindig új dolgokra vágyik, a fogyasztás

¹ „[Krisztus] nem érdemelt, igazságtalan (pozitívan diszkriminatív) kegyelmet ajánl, olyat, amely aránytalan a mi hasznunkhoz” — írja Sedláček (JRK, 201).

² Ez alapján a piaci tranzakciókban részt vevő, kizárólag önérdéküket követő egyének — akaratlanul is — a társadalom hasznát növelik, sőt, nagyobb hatékonysággal teszik ezt, mintha szándékuk éppen a közjóhoz való hozzájárulás lenne. Egyfajta külső erő — a láthatatlan kéz — tehát a piaci szereplőket oly módon vezeti, hogy önző cselekedeteik eredője a társadalom számára is hasznos legyen.

ezért egy végtelen történetnek tekinthető. Úgy működik, mint a drog, tehát minél több mindenünk van, annál inkább nőnek az igényeink, és annál többet akarunk. Úgy véli, hogy magunkévá kell tenni azon megközelítést, amely alapján a hasznosság nem csak fogyasztásból eredhet.

Ezt követően a növekedés szükségességének vizsgálata kerül napirendre, visszatérve korábbi gondolatmenetéhez, amely szerint automatikus igénnyé vált a fejlődés. A közgazdaságra úgy tekint, mint egyfajta vallásra, amely istenségének a növekedést jelölte ki.³ Kritizálja a költségvetési hiányt természetesnek vevő mentalitást, és úgy véli, hogy — akárcsak József javaslatára a fáraó — a növekedés által fémjelzett időszakokban (költségvetési) többletet kellene termelni, hogy megszabadulhassunk az adócsapdától, és a szűk esztendőkre tartalékot lehessen képezni. Egy ilyen program véghezviteléhez azonban nem ad útmutatást, és annak komplex gazdasági, politikai és társadalmi következményi sem jelennek meg. Csupán a mantrát kapjuk meg: „Képezzünk többletet, hogy később lehessen hiányunk. Ha deficit keletkezik, fizessük vissza gyorsan!” (JRK, 327).

A szerző a fogyasztás visszafogása érdekében egy olyan mentalitás elterjedését tartaná öröndetesnek, amely az újabb és újabb termékek és szolgáltatások elfogyasztásból nyert — egyre kisebb — hasznosság helyett egyéb örömforrásokra koncentrálna. Ennek érdekében, eddigi szerepéből kilépve, olyan tanítóként jelenik meg előttünk, aki nem csak a közgazdaságtant, hanem az embereket is meg kívánja változtatni: „talán elmenekülhetünk a fogyasztás átka elől a szív Paradicsomába, ahol béke és nyugalom uralkodik. Ne az anyagi, hanem a lelki dolgokban keressünk megnyugvást!” — írja (JRK, 322).

A láthatatlan kéz történetének vizsgálata során mondandójuk erkölcsössége alapján képzett skálán helyezi el a szerző Kantot, a sztoikusokat, a kereszténységet, a héber tanításokat, a haszonelvűeket, az epikureusokat, a mainstream közgazdászokat és Mandeville-t, ahol Kant tanítása a leginkább, Mandeville-é pedig a legkevésbé erkölcsös. A hedonista epikureusoknál is rosszabb besorolást azért kapnak a közgazdászok, mert „még Epikurosz is elismerte, hogy nem *minden* tettünket az önzés irányítja” (JRK, 337). Sedláček úgy véli, hogy az egoista viselkedést mérsékelni kell — bár ennek hogyanjára nem ad választ, és a vonatkozó társadalmi intézmények vizsgálatával is adós marad.

³ Ebben a sémában a közgazdászokat papokként, prófétákként értelmezi, továbbá olyan misszionáriusokként, akik saját országuk — és kultúrkörük — határain túl is propagálják hitelveiket.

Következő gondolat kísérletében a lelki tényezők figyelmen kívül hagyásáról elmélkedik, kiemelve, hogy így csak töredékes tudáshoz juthatunk. A matematika használatáról szóló fejezetben óva int attól, hogy csupán képletekkel írjuk le az emberek viselkedését. Nem cáfolja, hogy a matematika a társadalomtudományok hasznára válik, de úgy gondolja, hogy a felszín alatt sokkal fontosabb, számok segítségével nem látható kérdések és válaszok lapulnak.⁴ Úgy véli, hogy a matematikai modellek hasznosak lehetnek, de csak akkor, ha a feltevései valósak, hiszen csak ekkor bírhatnak megfelelő magyarázóerővel. Új inspirációkra van tehát szükség, hogy olyan modellek jöjjenek létre, amelyek figyelembe veszik, és magyarázzák is a valóságot.

A könyv igen bátor vállalkozás, hiszen rávilágít arra, hogy a közgazdászoknak át kell lépniük saját domíniumuk határait ahhoz, hogy valóban képesek lehessenek a gazdaság *valódi* működésének megértésére. Olyan metaközgazdaságtan szükségességére hívja fel a figyelmet, amely megmutatja, hogy az önmagát racionálisnak tartó közgazdaságtan sok esetben vallásos és érzelmi hevülettel rendelkezik. Mindazonáltal mintha Sedláček nem akarna tudomást venni arról, hogy a gazdasági döntések és folyamatok tanulmányozására nem kizárólag a közgazdaságtan hivatott, és meg sem említi, hogy amit ő programként meghirdet, az tulajdonképpen létezik, csupán nem a közgazdaságtanban, hanem — többek között — a gazdaságszociológia, gazdaságpszichológia, a gazdasági antropológia vagy éppen a filozófia vonatkozó területein. Furcsa módon nem párbeszédet hirdet a bölcsészettudományokkal és a többi társadalomtudománnyal, hanem a közgazdaságtant kívánja ilyen irányba bővíteni. Amikor a közgazdaságtan kiterjesztette saját módszertanát a hagyományosan nem gazdasági jellegű problémák vizsgálatára,⁵ ezen igyekezetet sokan ökonómiai imperializmusnak nevezték. Kérdés, hogy a könyv szerzője által javasoltak — amelyek éppen hogy ellensúlyozni kívánják a matematikai redukcionista modelleken alapuló megközelítést — vajon nem illethetők-e ugyanezen fogalommal.

⁴ „...ez nem a matematikának vagy a matematikai közgazdaságtannak szóló kritika. Ez inkább egyfajta emlékeztető, egy felhívás, hogy ne feledjük, a közgazdasági gondolkodás sokkal gazdagabb, és nem csupán alkalmazott matek; és mindezt meg kell értenünk, ha az emberi viselkedésről akarunk beszélni összegészében” (JRK, 378).

⁵ Gary S. Becker például éppen a mikroökonómiai elemzés hatókörének az emberi viselkedés és interakció széles körére történő kiterjesztéséért kapott 1992-ben közgazdasági Nobel-díjat.

Bár állítása szerint keresi a párbeszédet a többi tudományterülettel,⁶ a határterületek eredményeinek méltatására nem sok tintát folytat el. Azt sem tudjuk meg, hogy az általa elképzelt ökonómia művelése hogy nézhet ki a gyakorlatban, hogyan integrálhatóak a különböző megközelítések és módszertanok. Azt sem ismerjük meg, hogy milyen próbálkozások történtek már korábban a közgazdaságtan megreformálása érdekében. Amint arra a könyv előszavában Václav Havel is kitér, a szerző inkább kérdéseket tesz fel, mintsem válaszokat ad.

Sedláček művének átfogó megértését nehezíti, hogy ide-oda ugrál korok és gondolati áramlatok között, hol innen, hol onnan szemezget, sőt, nem ritkán saját magát ismétli. Célja csupán az, hogy a nyugati kultúrkör gazdasági gondolkodása szempontjából legnagyobb hatású koncepciókat és gondolatokat feltárja, ezek összefüggésbe állításával azonban adós marad. Néha igen elnagyoltan kezeli az egyes korszakokat,⁷ és olyan sommás állításokkal lepi meg az olvasót, mint hogy „A héberek, a görögök, a keresztények, Adam Smith, David Hume, J. S. Mill és még sokan mások kritikus témának tartották a közgazdaságtan és az etika közötti dinamikát” (*JRK*, 332).

Láthatóan nagy olvasottsággal bír, ugyanakkor jó pár állításnál nem tartja fontosnak, hogy álláspontját mások érvelésével, esetleg kutatási eredményekkel vagy adatokkal is alátámassza. Idézetekben azonban így sincs hiány, az — egyébként kifejezetten igényes megjelenésű, keménykötésű — magyar kiadás külön érdeme, hogy az irodalomjegyzékben minden mű címe magyarul is megtalálható, illetve — amennyiben készült fordítás — a magyar nyelvű kiadás került feltüntetésre.

A könyvben számtalan igen szubjektív megnyilatkozást találhatunk, és néha Sedláček olyan intelmekkel látja el az olvasót, mintha eredeti szándékával ellentétben nem is a közgazdasági gondolkodást, hanem az embereket szeretné megváltoztatni: „Tanuljunk meg hálásak lenni mindazért, amink van, mert igen sok mindenünk van. [...] illene már felhagyni ezzel az anyagi nyafogással, és ne sulykoljuk már tovább, hogy csak a gazdagság tehet boldoggá!” — írja (*JRK*, 423).

Mindazonáltal a könyv érdekes olvasmány, és mindenképpen gondolkodásra serkent. A mű pozitív fogadtatása (még színpadi változat is készült belőle) rávilágít, hogy a

⁶ „Korlátozottan bár, de arra is kísérletet teszünk, hogy egy mélyebb kapcsolatot és több kommunikációs pontot alakítsunk ki a többi tudományterülettel — például a filozófiával, a teológiával, az antropológiával, a történelemmel, a kultúrával, a pszichológiával, a szociológiával” (*JRK*, 427).

⁷ Például azon a véleményen van, hogy a XVII. századot megelőző négyezer (!) évben alig volt mai szemmel annak tartható fejlődés, lévén a hétköznapi élet kellékei alig változtak.

közgazdaságtan művelőinek valóban érdemes intenzívebb párbeszédet folytatniuk a többi társadalomtudomány, illetve a bölcsészettudományok képviselőivel. Még ha az összefüggések feltárása el is marad, még ha kicsit töredezett is a kapott ismeretanyag, a könyv olyan kaleidoszkópot tár elénk, amelybe mégiscsak élvezet belenézni. És ha nagyon erőltetjük az elménket, talán összeáll a kép...